

مطالعه شیوه‌های خلق شخصیت‌های باورپذیر در متون نمایشی رادیو

سهیلا باقری شریف‌آبادی^۱، مجید شریف‌خدایی^۲،

محمد اخگری^۳

چکیده

شخصیت، پایه و اساس زندگی، درام و نمایشنامه است و ارائه موضوعات در قالب نمایش و با طراحی شخصیت‌های باورپذیر می‌تواند در ارائه مفهوم به مخاطب مؤثرتر عمل کند. چون رادیو، رسانه‌ای است تخیل‌پذیر و قدرت تأثیر و نفوذش از این رهگذر بیشتر و سریع‌تر از سایر رسانه‌هاست، این پژوهش به مطالعه و تبیین قواعدی ویژه جهت باورپذیری شخصیت که متناسب با محدودیت‌ها و امتیازات این رسانه شنیداری باشد پرداخته است و می‌تواند پیوندی عمیق‌تر بین نمایشنامه رادیویی و مخاطبانش برقرار نماید. در این پژوهش، از دو روش کتابخانه‌ای و تحلیل محتوای کیفی استفاده شده است بدین‌منظور پنج نمایش رادیویی با روش نمونه‌گیری هدفمند انتخاب شده و شخصیت‌های اصلی این نمایش‌ها با توجه به مبانی نظری (نظریه مایرز - بریگز) در چهار مقوله اصلی (درون‌گرایی/ برون‌گرایی، حسی/ شهودی، متفکر/ احساسی، قضاوت‌گری/ دریافت‌گری) مورد تحلیل قرار گرفته‌اند. یافته‌های پژوهش نشان می‌دهد که اغلب شخصیت‌ها در دو دسته خلق و خوی مفهوم‌پرداز و آرمان‌گرا قرار می‌گیرند که این امر با واقعیت بیرونی و آنچه در جامعه مشاهده می‌شود متناقض است و همین مسئله موجب دوربودن شخصیت‌ها از واقعیت و در نتیجه عدم باورپذیری‌شان نزد مخاطب خواهد شد. بنابراین، براساس یافته‌های پژوهش می‌توان این‌گونه نتیجه گرفت که شناخت درست نویسنده از خلق و خوی شخصیتی که طراحی می‌کند و تطبیق آن با شخصیت‌های واقعی و آنچه در زندگی واقعی جریان دارد، می‌تواند در خلق شخصیت‌های باورپذیر، مثمرتر باشد.

واژه‌های کلیدی

شخصیت، باورپذیری، نمایش رادیویی

تاریخ پذیرش: ۹۷/۰۴/۲۹

تاریخ دریافت: ۹۶/۱۱/۰۶

so.bagheri36@gmail.com

^۱ کارشناسی ارشد تهیه‌کنندگی رادیو (نویسنده مسئول)

majidsharifkhodaei@gmail.com

^۲ استادیار دانشگاه صدا و سیما

akhgari@iribu.ac.ir

^۳ استادیار دانشگاه صدا و سیما

۱. مقدمه

آنچه در واقعیت جوامع در حال رخ دادن است در اغلب موارد حاصل رفتارهایی ساختگی و تصنعی است و نتیجه آن می‌شود که فعالیت تشکل‌ها و گروه‌های فرهنگی و هنری به نتیجه مطلوب نمی‌رسد. تأثیر اجتماعی این فعالیت‌ها آن قدر اندک است که اصلاً به چشم نمی‌آید. بسیاری از این تلاش‌ها نه تبدیل به الگو می‌شود و نه در جامعه ماندگار. رسانه‌ها نیز با نقش بی‌بدیلی که در بهبود این شرایط دارند، به نظر می‌رسد کمتر توانسته‌اند آن چنان که شایسته است به روند الگوپذیری جامعه از شخصیت‌های نمایشی درست عمل کنند. شخصیت باید عامل پر قدرتی باشد برای رخداد وقایع و سهل‌انگاری در پرورش شخصیت‌ها باعث می‌شود که برای مخاطب باورپذیر نباشد (مکی، ۱۳۷۱: ۳۲). رادیو در مقایسه با سایر رسانه‌ها از بسیاری جهات محدودتر است. بنابراین، نمایشنامه‌نویس رادیویی باید به تمامی زوایای این رسانه آگاه بوده و بداند باورپذیری شخصیت در عرصه نمایش رادیویی از چه ویژگی‌هایی برخوردار است که دیگر گونه‌های نمایشی از آن محروم هستند و کدام عناصر شخصیت‌پردازی در سایر رسانه‌ها وجود دارد که اگر در نمایش رادیویی بکار گرفته شود از قدرت باورپذیری شخصیت برای مخاطب رادیویی کاسته خواهد شد. این پژوهش اصول تثبیت شده کهنه و نوی باورپذیری شخصیت را حذف نمی‌کند، بلکه قصد دارد وارد حوزه‌ای شود که مختص باورپذیر نمودن شخصیت در نمایشنامه‌نویسی رادیویی است. نتایج این پژوهش از یک جهت می‌تواند با ارائه شیوه‌های مطلوب، نمایشنامه‌نویسان رادیویی را در خلق شخصیت‌هایی که از واقعیت جامعه برآمده‌اند و برای مخاطبان این رسانه شنیداری باورپذیرند، یاری رساند و از سوی دیگر می‌تواند مدیران و برنامه‌ریزان این رسانه را در ارائه الگوهای مطلوب شخصیت‌های اجتماعی و رواج رفتار و خلق و خوی حسنه در جامعه از طریق الگوپذیری از شخصیت‌های باورپذیر مساعدت نماید. چنانچه این امر تحقق یابد، الگوهای مطلوب شخصیت‌های اجتماعی از طریق شخصیت‌های نمایشی به جامعه معرفی خواهد شد و از این طریق رفتار، گفتار و شیوه‌های درست ارتباط در موقعیت‌های مختلف اجتماعی از طریق نمایش و موقعیت‌های دراماتیک منجر به اصلاح رفتارها و کنش‌های اجتماعی خواهد شد.

۲. پیشینه پژوهش

بررسی‌ها نشان می‌دهد که تاکنون پژوهشی باعنوان باورپذیری شخصیت صورت نگرفته است و بیشترین پژوهش‌ها حول محور شخصیت‌پردازی و ساختار شخصیت بوده است، ولی مرتبط‌ترین پژوهش‌هایی که تا زمان انجام پژوهش صورت گرفته‌اند، بدین شرح است: علی زرنگار در سال

۱۳۹۰ پایان نامه دوره کارشناسی ارشد خود را با عنوان «چگونگی شکل‌گیری باورپذیری در سینما از فیلمنامه تافیلیم» به انجام رسانده است در این پایان‌نامه نخست به بسط و تفهیم مقوله باورپذیری در سینما پرداخت شده است و محسن خیمه‌دوز در مقاله‌ای با عنوان «باورپذیری، اساس سینمای قصه‌گو»، نخست به مفهوم باورپذیری پرداخته و باورپذیری را اساس سینمای عامه‌پسند قصه‌گو می‌داند که بر مبنای آن، بازی‌ها و روند دراماتیک داستان برای تماشاچی تحمل‌پذیر یا اصطلاحاً باورپذیر می‌شود.

۳. مبانی نظری پژوهش

مفاهیم اصلی در تیپ‌شناسی مفاهیم تازه‌ای نیستند و نخستین بار کارل گوستاو یونگ (روانشناس سوئسی) بیش از هفتاد سال پیش درباره آنها سخن گفت. در واقع دو زن امریکایی کاترین بریگز^۱ و دخترش ایزابل مایرز^۲ بودند که این مفاهیم را بسط دادند. آنها بعد چهارم تیپ را به وجود آوردند و این مفاهیم را به شکل عملی در اختیار عموم قرار دادند. این شاخص با اطمینان ۱۶ تیپ کاملاً متفاوت را تشخیص می‌دهد. این تیپ شخصیتی از چهار مؤلفه یا بعد تشکیل شده است:

۱. افراد از کجا انرژی می‌گیرند: برون‌گرا - درون‌گرا؛
۲. به طور طبیعی چه نوع اطلاعاتی را مورد توجه قرار می‌دهند و به ذهن می‌سپارند (حسی - شهودی)؛
۳. چگونه تصمیم می‌گیرند (متفکر - احساسی)؛
۴. دوست دارند دنیای پیرامون خود را چگونه سازماندهی کنند (قضاوت‌گر - دریافت‌گر) (تیگر و بارون تیگر، ۱۳۹۵: ۱۴).

مبنای کار ما در این پژوهش براساس این شاخص بررسی و تبیین خواهد شد. کارل گوستاو یونگ روان‌شناس و روان‌کاو سوئسی نخستین کسی است که اشاره مستقیم به مبحث تیپ‌های شخصیتی کرده است. وی معتقد است رفتاری که به نظر غیر قابل پیش‌بینی می‌رسد، اگر بتوان زیر بنای ذهنی و برداشت‌ها و نگرش‌های اشخاص را شناخت، قابل درک و شناسایی و پیش‌بینی می‌شود. او در سال ۱۹۱۵ برای نخستین بار بحث قطبیت‌های برون‌گرا و درون‌گرا را مطرح کرد و نظریات خود را در قالب کتاب انواع روانشناختی^۳ سال ۱۹۲۱ منتشر می‌کند که بعدها

---

1. Katharine Briggs
2. Isabel Myers
3. Psychological Types

این نظریه به نظریه «تیپ‌های ۸ گانه یونگ» معروف می‌شود. در اوایل قرن بیستم فردی به نام کاترین بریگز به پرورش و تدوین سنخ‌شناسی خاص خود پرداخت. او ترجمه انگلیسی سنخ‌های روانی^۱ تالیف کارل یونگ را خواند و مفاهیم وی را کاملاً مشابه خود، اما بسیار سازمان یافته‌تر یافت. بریگز از ساخت سنخ‌شناسی خودش چشم پوشید و به جای آن به کار بر روی نظام قابل فهم‌تر یونگ پرداخت. وی به همراه دخترش ایزابل مایرز بریگز، یک پرسشنامه روانی برای اندازه‌گیری این سنخ‌ها ابداع نمود. نتیجه این کار پژوهشی، گسترش مبحث تیپ‌های شخصیتی و تبدیل تیپ‌های شخصیتی ۸ گانه یونگ به تیپ‌های ۱۶ گانه مایرز بریگز می‌شود که هم‌اکنون به عنوان^۲ (MBTI) معروف است.

مبنای نظریه تیپ‌های ۱۶ گانه مایرز بریگز بر این اساس است:

انسان‌ها در «ارتباط برقرار کردن» با دنیای اطراف یا برون‌گرا^۳ هستند یا درون‌گرا^۴

انسان‌ها در «دریافت اطلاعات» از دنیای اطراف یا حسی^۵ هستند یا شهودی^۶

انسان‌ها در «تصمیم‌گیری» یا احساسی^۷ هستند یا متفکر^۸

و در نهایت انسان‌ها در «نظم و ساختاری که به زندگی خود می‌دهند» یا دریافت‌گر^۹ هستند یا قضاوت‌کننده^{۱۰}

---

1. Psychological Types
2. Myers – Briggs Typeindicator
3. Extraversion
4. Introversion
5. Sensing
6. Intuition
7. Feeling
8. Thinking
9. Perceiving
10. Judging

جدول ۱. کلیدهای برون‌گرایی و درون‌گرایی

کلیدهای برون‌گرایی	کلیدهای درون‌گرایی
رفتار گرم و پرحرارت	رفتار آرام و حساب شده
زیاد حرف زدن	کم حرف زدن
تحرک زیاد	تودار و پنهانکار
فکرکردن با صدای بلند	عمیق شدن روی موضوعات
سریع‌تر و بلندتر حرف زدن	شمرده و آرام حرف زدن
حواس پرتی	متمرکز
علاقه‌مند به بودن در کنار دیگران	علاقه‌مند به تنهایی
اول عمل کردن بعد فکر	اول فکر کردن بعد عمل
علاقه‌مند به کانون توجه بودن	پرهیز از قرار گرفتن در کانون توجه
قطع کردن صحبت دیگران	محتاط و مردد

جدول ۲. کلیدهای حس و شهود

کلیدهای حس	کلیدهای شهود
الگوی کلامی روشن و ساده	الگوی گفتاری پیچیده
افکار متوالی و زنجیروار	افکار انحرافی: از یک فکر به فکر دیگری پریدن
استفاده از امور واقع و مثال‌های واقعی	ذهن تصویری دارند و تجسمی ترند
استفاده از زبان به عنوان ابزار	استفاده از زبان برای بیان خود
صریح و مختصر و مفید حرف زدن	حرف خود را تکرار، جمع‌بندی و به عبارتی دیگر بیان کردن
توجه به جزئیات و امور واقع	درباره مسائل جهانی و تصویر عمومی حرف زدن
به ذهن داشتن گذشته	پیش بینی آینده
کمتر احتمال دارد مدرک دانشگاهی بگیرند	احتمال بیشتری می‌رود که مدرک دانشگاهی بگیرند
دقیق بودن	استفاده از تشبیه و استعاره
علاقه‌مند به مطالعه مطالب غیر داستانی	علاقه‌مند به مطالعه مطالب داستانی

جدول ۳. کلیدهای تفکر و احساس

کلیدهای احساس	کلیدهای تفکر
برخورد گرم و دوستانه با دیگران	با دیگران سردتر و از فاصله دورتر برخورد می‌کنند
حساس نسبت به احساسات دیگران	ممکن است بی‌احساس جلوه کنند
معمولاً خیلی ملایم و سیاستمدار هستند	ممکن است بی‌ملاحظه و بی‌رحم باشند
تشریفات و ظرایف زندگی اجتماعی را رعایت می‌کنند	کاری و جدی هستند
از بحث، اختلاف و دورویی پرهیز می‌کنند	ممکن است برای تفریح، بحث و مشاجره کنند
هیجان زده و برانگیخته به نظر می‌رسند	محافظه کار و واقع بین
در دادن پاداش دست و دل بازند	خیلی کم تشویق می‌کنند
فاقد جسارت و اعتماد به نفس	مصر و جسور
از کلمات ارزشی زیاد استفاده می‌کنند	از زبان غیرشخصی استفاده می‌کنند
علاقه‌مند به مشاغل خدماتی	علاقه‌مند به مشاغل مدیریتی و برنامه‌ریزی

جدول ۴. کلیدهای قضاوتگری و دریافت‌گری

کلیدهای دریافت‌گری	کلیدهای قضاوتگری
خودمانی و غیر قراردادی‌ترند	رسمی‌تر و قراردادی‌ترند
خود را به خوبی با محیط منطبق می‌کنند	مسئولیت‌پذیر و مسلط
تعلم می‌کنند و تصمیم‌گیری را به بعد موکول می‌کنند	دوست دارند سریع تصمیم‌گیری کنند
مردد	قاطع، با نظرات محکم و قوی
ریتم آرام‌تر را ترجیح می‌دهند	عجولند و ریتم تند را ترجیح می‌دهند
اغلب ظاهر ژولیده و نامرتب دارند	اغلب ظاهر مرتب دارند
مدام اهداف خود را تغییر می‌دهند	اهداف مشخص و معین دارند
قوانین، نظام‌ها و ساختار برایشان محدود کننده است	قوانین و نظام‌ها و ساختار را دوست دارند
بی‌نظم و بی‌برنامه	سازمان‌یافته و منظم
علاقه‌مند به مشاغل به مشاغلی که برایشان مفرح و سرگرم کننده است	علاقه‌مند به مشاغلی که به آنها تسلط و کنترل می‌دهد

چون ذکر نام کامل هر ویژگی، دشوار است و باعث اطناب در کلام می‌شود. بنابراین، از این پس برای بیان ویژگی‌های هر تیپ از حروف الفبا استفاده خواهیم کرد و به جای اینکه بگوییم تیپ (درون‌گرا، حسی، متفکر، قضاوت‌گر) از این حروف استفاده خواهیم کرد^۱: (د ح م ق). «هسته اصلی و شالوده تیپ یک فرد حاصل ترکیب مهمی از ویژگی‌هاست و آن را اصطلاحاً خلق و خو یا مزاج می‌نامیم که ارزش‌ها و تمایلات کلیدی فرد را به شکلی بنیادی تعیین می‌کند» (تیگر

^۱. توجه داشته باشید که برای مختصر کردن تمام ویژگی‌های تیپ از حرف اول آنها استفاده شده، به جز کلمه دریافت‌گر که با حرف دوم یعنی ر کوتاه شده است. چون قبلاً کلمه درون‌گرا را با حرف د مشخص کرده‌ایم.

و بارون تیگر، ۱۳۹۵:۱۳۹). به این علت که خلق و خوی افراد در تمام طول زندگی شان بدون تغییر باقی می‌ماند، می‌تواند بصیرت و بینش قابل اتکایی در درک افراد فراهم کند. یک روان‌شناس به نام دکتر دیوید کرسی^۱ کشف کرد در سراسر تاریخ همه انسان‌ها در زمان‌ها و فرهنگ‌های مختلف یک طبع خاص دارند. کرسی دریافت که این چهار گروه مختلف که او آنها را خلق و خو می‌نامید هر یک معرف خصایص بسیار مشابه هستند. وقتی کرسی با مبحث تیپ‌های شخصیتی آشنا شد کشف کرد که چهار ترکیب ویژگی‌های تیپ نیز با چهارگونه خلق و خو مطابقت دارند و در هر یک از چهارگونه خلق و خو، چهار تیپ مشابه با آنهايي که ایزابل مایرز توضیح داده بود وجود دارد. محققان و روان‌شناسان دیگر از جمله دکتر لیندا برنز^۲، چهارگونه خلق و خو را موشکافانه مطالعه و ویژگی‌های آنها را این‌چنین برشمرده‌اند:

سنت‌گرا^۳: نامی است برای توصیف کسانی که ترکیب حس کردن و قضاوت کردن را ترجیح می‌دهند. گرایش آنها به حس کردن (توجه به امور واقع و جزئیات و زندگی در زمان حال) و قضاوت کردن (تمایل به فیصله دادن و داشتن اخلاق کاری قوی) با هم ترکیب می‌شود و آنها را تبدیل به مسئولیت‌پذیرترین گروه در میان چهارگونه خلق و خو می‌کند. به‌علاوه آنها پر تعدادترین گروه هستند و برآورد می‌شود حدود چهل درصد از جمعیت امریکا را تشکیل می‌دهند (تیگر و بارون تیگر، ۱۳۹۵:۱۴۱).

بنابراین، سنت‌گراها شامل این چهار دسته تیپ می‌شوند: ب ح م ق - ب ح ا ق - د ح م ق - د ح ا ق.

تجربه‌گرا^۴: افرادی که حس کردن و دریافت کردن را ترجیح می‌دهند، تجربه‌گرا می‌نامیم یعنی واقع‌گرا و عمل‌گرا هستند. اما گرایش آنها به دریافت کردن و شیوه زندگی خود انگیخته‌تر و آزادتر باعث می‌شود از جهات مهمی بسیار متفاوت باشند. آنها در میان چهارگونه خلق و خو، آزادترین روحیه را دارند. به‌علاوه از نظر تعداد در رده دوم قرار دارند و حدود سی درصد از جمعیت امریکا را تشکیل می‌دهند (تیگر و بارون تیگر، ۱۳۹۵: ۱۴۷).

1. David Keirsey
Linda Berens
3. Traditionalist
4. Experienced

^۲. (رئیس مؤسسه تحقیقات گونه‌های مختلف خلق و خو در کالیفرنیا)

بنابراین، تجربه‌گراها شامل این چهار دسته تیپ می‌شوند: ب ح م ر - ب ح ا ر - د ح م ر - د ح ا ر.

مفهوم‌پرداز: مفهوم‌پردازها، شهود و تفکر را ترجیح می‌دهند. مفهوم‌پردازها از جنبه‌های مهمی با تجربه‌گراها و سنت‌گراها فرق زیادی دارند. نخستین تفاوت مهم این است که مفهوم‌پردازها شهود را بر حس ترجیح می‌دهند و از این‌رو کانون توجه آنها نه جزئیات بلکه تصویر عمومی و نه زمان حال، بلکه آینده است. دومین تفاوت مهم این است که مفهوم‌پردازها تفکر را ترجیح می‌دهند که باعث می‌شود تصمیمات خود را به شکلی منطقی و واقع‌بینانه بگیرند. ترکیب شهود و تفکر باعث می‌شود در میان چهارگونه خلق و خو، مستقل‌ترین باشند. به علاوه تعداد مفهوم‌پردازها خیلی کمتر از دو گروه قبلی است و برآورد می‌شود فقط حدود ۱۵ درصد از جمعیت امریکا را تشکیل بدهند (تیگر و بارون تیگر، ۳۹۵: ۱۵۲).

بنابراین، مفهوم‌پردازها شامل این چهار دسته تیپ می‌شوند: ب ش م ق - ب ش م ر - د ش م ق - د ش م ر.

آرمان‌گرا^۱: آرمان‌گراها یعنی افرادی که شهود و احساس را ترجیح می‌دهند. یعنی بر تصویر عمومی و آینده تمرکز دارند. اما، برخلاف مفهوم‌پردازها، احساس را به تفکر ترجیح می‌دهند، بنابراین در وهله نخست بر اساس ارزش‌های خود و تأثیری که اعمالشان بر دیگران دارد، تصمیم‌گیری می‌کنند. ترکیب شهود و احساس باعث می‌شود آنها در میان این چهارگروه، بیش از همه با دیگران همدلی و همدردی کنند. آرمان‌گراها مثل مفهوم‌پردازها فقط پانزده درصد از جمعیت امریکا را تشکیل می‌دهند (تیگر و بارون تیگر، ۱۳۹۵: ۱۵۸).

بنابراین، مفهوم‌پردازها شامل این چهار دسته تیپ می‌شوند: ب ش ا ق - ب ش ا ر - د ش ا ق - د ش ا ر.

یکی از مزایای شناسایی تیپ‌های شخصیتی افراد کمک به نویسندگان درام جهت خلق شخصیت‌های باورپذیر است. همان‌گونه که آدم‌ها در دنیای واقعی با هم فرق دارند در دنیای نمایش نیز شخصیت‌ها باهم متفاوتند و از هر شخصیتی رفتاری متناسب با ویژگی‌های شخصیتی خودش انتظار می‌رود و به همین دلیل نظریه مایرز - بریگز به‌منظور یک ابزار شناخت تیپ شخصیتی

1. Conceptualist

2. Idealist

می‌تواند در این پژوهش ما را یاری کند تا در راستای واقعیت و کاملاً باورپذیر دست به خلق شخصیت بزنیم. در واقع هدف محقق بازیابی شیوه مناسب در باورپذیری شخصیت رادیویی و ارائه راهکارهای نگارشی برای باورپذیری شخصیت در نمایشنامه نویسی رادیویی است. و در این راستا به دنبال پاسخگویی به این است که: چگونه می‌توان شخصیت نمایش رادیویی را برای مخاطب باورپذیر نمود؟ و چه اصول نگارشی در باورپذیری شخصیت در نمایشنامه رادیویی مؤثرند؟

۴. روش‌شناسی پژوهش

روش این تحقیق از نوع کیفی است و از دو روش اسنادی - کتابخانه‌ای و تحلیل محتوای کیفی برای بررسی استفاده شده است. در جمع‌آوری مفاهیم و مبانی نظری مرتبط با موضوع تحقیق از شیوه اسنادی - کتابخانه‌ای استفاده شده و سپس براساس چارچوب نظری و منابع مطالعه شده به تحلیل محتوای نمونه‌ها پرداخته شده است. جامعه مورد بررسی شامل مجموعه‌ای از نمایش‌های ایرانی است که از رادیو پخش شده است. از میان جامعه مورد بررسی پنج نمایش برای نمونه، مورد تحلیل قرار خواهد گرفت. یک مورد نمایش سریالی و چهار مورد نمایش تک قسمتی. این نمایش‌ها شخصیت محور و هرکدام مربوط به یک دوره خاص هستند (تاریخ کهن، انقلاب اسلامی، دفاع مقدس، زمان حال) و یک نمایش هم با شخصیت و فضای فانتزی مورد تحلیل قرار خواهد گرفت. و واحد تحلیل نیز شخصیت یا کاراکتر خواهد بود. نمونه در تحلیل محتوای کیفی دربردارنده انتخاب هدفمند مواردی است که بازتابنده پرسش‌های پژوهش‌اند (ایمان و نوشادی، ۱۳۹۰: ۲۱). نمونه‌گیری در این پژوهش نیز به شیوه هدفمند و غیرتصادفی انجام شده است. ارل بی^۱، در مورد نمونه‌گیری هدفمند می‌گوید: «گاه لازم می‌شود که نمونه را براساس آگاهی خود از جمعیت، عنصرهای جمعیت، ماهیت تحقیق خود و به‌طور خلاصه براساس قضاوت شخصی و هدف‌های مطالعه انتخاب کنید» (بی، ۱۳۸۱: ۴۰۵). نمونه‌ها در این تحقیق نیز به همین شیوه انتخاب شده‌اند در این راستا تلاش شده نمایش‌هایی جهت بررسی انتخاب شوند که شخصیت محور بوده و قابلیت تحلیل بر مبنای چارچوب نظری را دارا باشند.

در این تحقیق نمایش‌های انتخابی بازشنوایی و پیاده‌سازی شدند. شخصیت‌های اصلی هر نمایش انتخاب شده و سپس مورد بررسی دقیق قرار گرفتند اطلاعات مورد نیاز از هر صحنه نمایش جمع‌آوری و مورد تجزیه و تحلیل قرار گرفته است. به این ترتیب که ویژگی‌ها و خصوصیات کلی رفتاری هر شخصیت با توجه به نوع کنش و دیالوگ‌هایش مورد تحلیل قرار گرفته و در قالب

1. Earl Babbie

مقوله‌ها دسته‌بندی شده‌اند. در ارزیابی روش‌های پژوهش کیفی نیز مانند روش‌های کمی، به ابزارهایی خاص نظیر اعتبار و پایایی نیاز است اما در پژوهش‌های کیفی اعتبار و پایایی مانند روش‌های کمی، بر اصول مشخصی استوار نیست که این به زیربنا و منطق درونی پژوهش کیفی و جنبه تفسیری و تاویلی آن برمی‌گردد (عباس‌زاده، ۱۳۹۱: ۲۲).

در روش‌های تحقیق کیفی نتایج یکسان در تحقیق مشابه حاصل نمی‌شود. نظریه‌ها از زمانی به زمان دیگر و در مکان‌های مختلف می‌توانند متفاوت عمل کنند. شنتون (۲۰۰۴) در این زمینه می‌نویسد: «پیروی از روشی واحد از ابتدا تا انتهای کدگذاری، ثبت دقیق مراحل و شیوه ترکیب، تلفیق و تلخیص داده‌ها می‌تواند به دیگر محققان در تکرار پژوهش و نه الزاماً رسیدن به نتایج مشابه کمک کند» (Shenton, 2004: 71). اعتبار به میزانی اطلاق می‌شود که یک روش قادر است هدف مطالعه را بسنجد. در یک مطالعه کیفی، اعتبار اشاره دارد به میزانی که محقق توانسته است پدیده مورد مطالعه یا متغیرهای مربوط به آن را انعکاس دهد. قابلیت اعتبار به تمرکز روی تحقیق و اطمینان از این موضوع که داده‌ها و فرایند تحلیل به خوبی درجست‌وجوی این موضوع‌اند، وابسته است نخستین پرسش درباره اعتبار از چگونگی تصمیم ما در تمرکز روی تحقیق، انتخاب مضمون و شرکت‌کنندگان و رویکرد جمع‌آوری داده‌ها ناشی می‌شود (ایمان و نوشادی، ۱۳۹۰: ۳۳). بعد از بررسی و مطالعه نمایشنامه‌ها با توجه به اطلاعاتی که از مطالعات پیشین و به شیوه مطالعه کتابخانه‌ای به دست آمده هریک از شخصیت‌های حاضر در نمایشنامه مورد بررسی قرار گرفته‌اند و شیوه رفتار، گفتار، کنش، محیط و ... و ارتباط آنها با واقعیت دوره و تاریخی که در آن حضور داشته‌اند مورد بررسی قرار گرفته شده و باورپذیر بودن یا عدم باورپذیری‌شان با استفاده از چارچوب نظری تجزیه و تحلیل شده است. با توجه به اینکه واحد تحلیل در این پژوهش کاراکتر است. تجزیه و تحلیل اطلاعات بر تحلیل ویژگی‌های شخصیت‌ها متمرکز شده، و برهمین اساس کدگذاری روی متن و مقوله‌بندی انجام گرفته است.

۵. یافته‌های تحقیق

۵-۱. خلاصه نمایش زال و رودابه

سام به جنگ با دیوان رفته و زابلستان را به پسرش زال سپرده است. زال به قصد شکار دل به کوه و دشت می‌زند و همین باعث آشنایی او با رودابه می‌شود. اما دشمنی دیرین ایرانیان و خاندان ضحاک مانع این پیوند است. منوچهرشاه به سام دستور می‌دهد به کابلستان حمله و مهراب (پدر رودابه) را بکشد و برای همیشه تبار ضحاک را نابود سازد. اما پریدخت (مادر زال) خود را به سین دخت (مادر رودابه) و رودابه می‌رساند تا مانع این جنگ شود. منوچهر شاه زال را می‌آزماید و زمانی که او به همه سؤالات موبد دانا پاسخ می‌دهد از جنگ منصرف شده و زال را با پیام صلح نزد پدرش بازمی‌گرداند.

۵-۱-۱. تحلیل شخصیت زال، در نمایشنامه رادیویی زال و رودابه

جدول ۵. بررسی درون‌گرایی شخصیت زال

کد	واحد معنا
تنهایی	دوستی ندارم مادر، دوست را باید در کودکی جست یا جوانی. کودکی نداشته‌ام و جوانی‌ام اینک با موبدان و پیران می‌گذرد.
فاصله گرفتن از جمع	دل بدان دارم که چندی در دره‌ها و راه کوره‌های جهان گم شوم
تنها بودن در جمع	روزگاری دراز در آشیانه سیمرغ جهان را از بلند کوه‌ها دیده‌ام
گرایش به تنهایی	از تو چه پنهان که شب و روز دلتنگ آن آشیانم

جدول ۶. بررسی شهودی بودن شخصیت زال

کد	واحد معنا
استفاده از زبان تشبیه و استعاره	سیمرغ من نیز چنین است پنهان است و آشکار، آمیزه‌ای از ابر و آفتاب، آنگاه که او را از نزدیک ببینی در می‌یابی که هر پر او نقشی دگرگونه از هستی است. چون بال فرو می‌بندد همه آن نقش‌ها از چشم دور می‌شوند گویی شب رسیده است و چون بال می‌گشاید روز دیگری فرارسیده با همه زیبایی‌ها و شگفتی‌هایش.
گزینه‌های بدیل	اما راه سومی هم در اینجا هست ... راهی که کمتر نقش رفتگان بر آن می‌بینم. به این راه برویم.
توجه به چیزهای متفاوت و جدید	دیدن مردی از نژاد ضحاک ماردوش به آسانی به دست نمی‌آید به دیدن او می‌رویم برزین، سپس به شکار می‌رویم.
استفاده از جملات مرکب	ای پدر چندبست که خواب و خور از من دور شده است و بردباری و خرد یکباره از من رمیده است جفت من اینک اندوه است و همدمم رنج.

جدول ۷. بررسی متفکر بودن شخصیت زال

کد	واحد معنا
به دنبال استدلال منطقی	پس چرا اکنون تو را به جنگ فرستاده؟ آن هم بی درنگ پس از جنگ با دیوان سگ ساران؟
بررسی شواهد	کابلیان بی‌گناهند منوچهرشاه از داستان من و رودابه آگاه شده دستور به کشتن آنها داده.
منصف و عادل	اگر می‌دانی که دل من در کابل است پس می‌دانی که این جنگ من هم هست پدر.
تمایل به گفتن حقیقت	آن روز هم که نوزادی یک روزه بودم تو به بیابانم افکندی چون پدر بودی همه آن سال‌ها که دور از دامان مادر در کوه‌های بلند آشیانه داشتم تو آواره‌ام کرده بودی چون پدر بودی امروز هم مرا خواهی کشت چون پدری.
منطقی و تحلیل‌گر	اما اگر هزار سال هم به درازا بکشد بهتر از یک دم جنگ است چون در آن خونی ریخته نخواهد شد.
واقع‌بین	تو باید خود را ببخشی تا این درد جانکاه دست از تو بردارد.
توانایی تحلیل منطقی و عینی	خداوند جنبندگان زمین را جفت جفت آفرید زیرا که هیچ جنبنده‌ای به تنهایی افزون نمی‌یابد
به دنبال استدلال منطقی	از هر دلداده‌ای دل برخواهم کند اگر پدر بخواهد و با هر دشمنی خواهم جنگید اما، اگر بدانم راز این دشمنی چیست؟

جدول ۸. بررسی دریافت‌گری شخصیت زال

کد	واحد معنا
آزادی و رهایی	آرزو دارم جای این تختگاه پر نقش و نگار بر اسبی بادپا بنشینم تا به هر جا می‌خواهد بتازد و مرا ببرد.
استقبال از موارد غیرمنتظره	دیدن مردی از نژاد ضحاک به آسانی به دست نمی‌آید به دیدن او می‌رویم، سپس به شکار می‌رویم.
تمایل به گردش	دل بدان دارم که چندانگاهی در دره‌ها و راه کوره‌های جهان گم شوم.

با توجه به شواهدی که از متن نمایش به دست آمد می‌توان این‌گونه نتیجه گرفت که شخصیت زال یک شخصیت درون‌گرا، شهودی، متفکر و دریافت‌گر است. قابل اعتمادترین و رشد یافته‌ترین بخش این تیپ تفکر است و نقش‌های بعدی به ترتیب شامل: شهود، حس و احساس است. از نظر خلق و خوا و در دسته مفهوم‌پردازها قرار می‌گیرد، دشمن‌ها در این دسته از مفهوم‌پردازها، آدم‌هایی بسیار پیچیده، مستقل و خلاقند. شیفته انتزاعی‌ترین و پیچیده‌ترین چالش‌ها هستند و قادرند درباره هر نوع موضع منطقی با بی‌طرفی و ایقان صحبت کنند (تیگر و بارون تیگر، ۱۳۹۵: ۱۵۶).

۲-۵. خلاصه نمایش صبحانه‌ای کنار بستر مرگ

کیوان، سی و پنج ساله و مهندس است. او یک روز صبح به دیدار مادرش، که مدتی است در بستر بیماری خفته می‌رود. کیوان، وقتی وارد اتاق مادر می‌شود می‌بیند صبحانه‌اش دست نخورده است. او کنار تخت مادر می‌نشیند و متوجه مرگ مادر می‌شود اما به جای گریه و شیون، بر بالین مادر می‌نشیند و با مادرش از گذشته، حال و آینده حرف می‌زند

۲-۵. ۱. تحلیل شخصیت کیوان، در نمایش صبحانه‌ای کنار بستر مرگ

جدول ۹. بررسی درون‌گرایی شخصیت کیوان

کد	واحد معنا
خودگرایی	سخته با آدم زنده حرف زدن چون هرچی میگی باید مراجعش رو هم رو کنی؛ قبل و بعدش هم بگی
تنهایی درمیان جمع	اون اعلا که تو نمی‌بینیش توجه و مراقبت بیشتری نسبت به تو داره تا آدمایی که اطرافت اند اما نادیده میگیرنت یا با توجهات بی‌موقع شون نفس کشیدن و سخت می‌کنن

جدول ۱۰. بررسی شهودی بودن شخصیت کیوان

کد	واحد معنا
توجه به معانی ضمنی	حالا نمی‌دونم من اگه این قهوه رو بخورم سرنوشت من تهش حک میشه یا چون برای شما آماده شده بود سرنوشت شما مادر؟
علاقتمند به فلسفه	من باید فلسفه می‌خوندم
توجه به معانی ضمنی	وقتی بچه بودم از این تصویر می‌ترسیدم چون فکر می‌کردم به چیزی لابه‌لای پرده‌های توری قائم شده که من نمیتونم ببینمش. اما حالا از چیزهایی که می‌بینم بیشتر ترس برم می‌داره تا تصور چیزایی که نمی‌بینم
فرضیه‌سازی و نظریه‌پردازی	ما همه فکر میکنیم مرکز عالمیم؛ شاید تو حالا بدونی مرکز این عالم کجاست. یا اصلاً مرکزی داره یا نه. اما به هر حال از لحاظ فیزیکی که باید این مرکز یه جایی باشه وگرنه همه چی از هم می‌پاشه شاید انسان هم نتیجه ازهم پاشیدگی جهان باشه نه حاصل خلقتش

جدول ۱۱. بررسی احساسی بودن شخصیت کیوان

کد	واحد معنا
ترجیح دیگری بر خود	همش بهم میگفتی فدای سرت مادر یه توپ که ارزشی نداره ولی من برای ماهیا گریه می‌کردم نه برای توپم.
توجه به دیگران	تنگ که جای اول و آخر اون زبون بسته ها نبود، آب هم که همه جا پیدا می‌شد یه کاسه شکسته هم کار اون بیچاره‌ها را راه می‌انداخت.
اهمیت به احساسات شخصی	سه تا بره درسته رو کباب کرده بودن گذاشته بودن وسط سفره شون ... چشم‌های من چهارتا شده بود. مردم با کارد و چنگال‌های درشت همچین به پهلوی بره‌های کباب شده می‌زدن که دلت خون می‌شد.
تعریف و تمجید از دیگران	وقتی کوکب تو این سن و سال با چند تا کلاس سوادآموزی و پشتکار خودش میتونه از پس خوندن اشعار پدر شعر نو بریاد اگه زودتر از اینا باسواد شده بود حتماً باید سرنوشت دیگه‌ای پیدا می‌کرد...

جدول ۱۲. بررسی دریافت‌گری شخصیت کیوان

کد	واحد معنا
بی‌توجهی به اصول عرفی	تا میای یه حرف درست بزنی میگن نه آقا شما داخل تشریف نداشتین خبر ندارین. اگه همینجوری بخوای یه حرفی بزنی میگن د آقا شما که خارج بودی دیگه چرا؟
بی‌توجهی به زمان	دوست کیوان: مرد حسابی تو هنوز خونه‌ای؟ ساعت نه صبح جلسه داریم

با توجه به شواهدی که از متن نمایش به دست آمد می‌توان این‌گونه نتیجه گرفت که شخصیت کیوان، یک شخصیت درون‌گرا، شهودی، احساسی و دریافت‌گر است. قابل اعتمادترین و رشد یافته‌ترین بخش این تیپ احساس است و نقش‌های بعدی به ترتیب شامل: شهود، حس و تفکراست. از نظر خلق‌وخو او در دسته آرمان‌گراها قرار می‌گیرد، در این دسته از آرمان‌گراها، از همه آرمان‌گراترند و از ارزش‌های عمیق شخصی و دیدگاه یگانه خود به جهان، نیرو می‌گیرند (تیگر و بارون تیگر، ۱۳۹۵: ۱۵۶). آرمان‌گراها شهود را بیشتر ترجیح می‌دهند یعنی بر تصویر عمومی و آینده تمرکز دارند.

به این دلیل بیشتر آرمان‌گراها بسیاری از ساعات بیداری خود را به تفکر یا حرف زدن درباره مسائل مهم جهان می‌گذرانند، به‌ویژه مسائلی که بر مردم تأثیر دارد اغلب به نظر می‌رسد چیزهای زیادی در مغز خود دارند که درواقع نیز چنین است. آرمان‌گراها کمتر در قید عرف و سنت هستند. طرفدار گفت‌وگوهای بی‌ریا و صادقانه هستند و این نوع مکالمه را به گفت‌وگوهای ذاتاً غیرشخصی‌تر به مراتب ترجیح می‌دهند. رضایت بخش‌ترین شغل برای آرمان‌گراها کاری است که

برایشان به لحاظ شخصی با معنا و ارزنده باشد(تیگر و بارون تیگر، ۱۳۹۵: ۱۶۲). آنها باید به کاری که می‌کنند اعتقاد داشته باشند و در خدمت خیر بزرگتری باشند. برای آرمان‌گراها حل خلاقانه مسائل جهان با تبعات پر دامنه، لذت خاصی دارد چون به آنها و دیگران اجازه می‌دهد بالاترین قابلیت‌های فردی شان را بروز دهند.

۳-۵. نمایش مارش پیروزی

نمایش مارش پیروزی از نمایش‌های دفاع مقدس برای بررسی انتخاب شده است. شخصیت اصلی این نمایش زنی به نام پری است و از این جهت انتخاب شده است که شخصیت‌های زن در گونه نمایشی دفاع مقدس کمتر به شخصیت‌های قالبی نزدیک شده‌اند ولی شخصیت‌های مرد خصوصاً شخصیت‌های قهرمان قالبی و کلیشه‌ای بوده و به رغم قابلیت‌های بالا در تبدیل شدن به شخصیت‌هایی قوی و منحصر به فرد در سطح مانده‌اند. اضافه کردن این نکته نیز ضروری است که اکثر نمایش‌های دفاع مقدس رادیو به صورت روایت از کتاب‌های خاطرات هستند و کمتر به فضای دراماتیک نزدیک شده‌اند.

۳-۵-۱. خلاصه نمایش مارش پیروزی

پری و رعنا هر دو از آسیب دیدگان جنگ تحمیلی هستند. رعنا همه خانواده‌اش را در جنگ از دست داده و پری او را از دست یک سرباز عراقی نجات داده و بزرگش کرده است. حالا جنگ تمام شده، رعنا ۲۵ ساله است و پری با خاطرات گذشته‌اش روزگار می‌گذراند. رعنا اصرار دارد از آن شهر بروند و در پی زندگی جدیدی باشند اما پری تمایل به رفتن ندارد و دوست دارد در شهر بماند و با خاطراتش زندگی کند.

۳-۵-۲. تحلیل شخصیت پری در نمایشنامه رادیویی مارش پیروزی

جدول ۱۳. بررسی درون‌گرایی شخصیت پری

کد	واحد معنا
انرژی گرفتن از درون	من دلم می‌خواود هر روز صبحم رو با این نوار و خاطرات اون روزا شروع کنم
تمایل به خلوت	دیدن این نقاشی‌ها باعث آرامشم میشه

جدول ۱۴. بررسی حسی بودن شخصیت پری

کد	واحد معنا
تعلق خاطر به گذشته	اونا گذشته من هستند من چطور می‌تونم اونا رو فراموش کنم؟ من با اونا نفس می‌کشم، زندگی می‌کنم، من با اونا زنده‌ام.
تعلق خاطر به گذشته	من نمی‌تونم از اون روزها جدا بشم من از خرمشهر خیلی خاطره دارم.
تعلق خاطر به گذشته	رعنا(به پری): تو این قدر خودتو غرق گذشته کردی که همه چی یادت رفته.
یادآوری گذشته	من دلم می‌خواد با صدای این نوار، قصه اون روزا رو بخونم.
بازگویی خاطرات	رعنا (به پری): تو قصه اون روزا رو هزاربار برام تعریف کردی.
گذر از گذشته	خداحافظ خونه خاطرات گذشته!
ترجیح دیگران به خود	تو دوست داری یه زندگی جدید رو شروع کنی منم نباید مانع بشم.
وابستگی	به خدا ما همین جا هم خوشبختیم.

جدول ۱۵. بررسی احساسی بودن شخصیت پری

کد	واحد معنا
تعریف از دیگران	پری: به نظر من امیر یه جور دیگه‌ای بود بعضی از آدم‌ها اصلاً گفتنی نیستند یه رازی تو چشمات بود که همیشه برام تازگی داشت.
کمک به دیگران	من خودم دوست داشتم ما با هم باشیم، خودم دوست داشتم بیارم بزرگت کنم.
اهمیت ندادن به خود	رعنا: تو به فکر خودت نیستی به خدا هرکی دیگه جای تو بود به دلیل سلامتی خودشم که بود از این شهر شلوغ می‌رفت.
اهمیت به خواسته دیگران	من نمی‌تونم وقتی با کسی زندگی می‌کنم خواسته‌هاش رو نادیده بگیرم.
خوشحالی از موفقیت دیگران	من فقط دلم می‌خواد تو خوشبخت بشی.
ترجیح دیگران به خود	رعنا: من که می‌دونم تو برای خوشبختی من همیشه دعا می‌کنی.
ترجیح دیگران به خود	رعنا: یعنی تو به خاطر من حاضری کار خودتو انجام ندی؟
وابستگی	تو فکر می‌کنی ما اگه بریم اونجا حتماً خوشبخت می‌شیم؟ مگه اینجا نمیشه زندگی رو تغییر داد؟
بیان افکار درونی	نوشتن مثل این میمونه که زنی بخواد بچه شو به دنیا بیاره حالا منم به اون لحظه رسیدم که می‌خوام بچه مو به دنیا بیارم.

جدول ۱۶. بررسی قضاوتگری شخصیت پری

واحد معنا	کد
با اینکار می‌تونی گلیم خودتو از آب بکشی؟ فکر میکنی به همین سادگی؟	داوری کردن شرایط
اگر من تا حالا از اینجا نرفتم به این دلیل بوده که دلم می‌خواست قصه‌ها مو اینجا چاپ کنم.	هدفمندی
من فکر می‌کنم بعضی کارا رو نباید عقب انداخت چون یه روزی مجبور می‌شی اون کاری که ازش فرار می‌کردی رو انجام بدی.	اهمیت دادن به زمان

❖ دوره ۱۲، شماره ۲۸، زمستان ۱۳۹۷

آنچه از مطالعه و بررسی شخصیت پری، به دست می‌آید نشان دهنده این مطلب است که پری شخصیتی است با این ویژگی‌ها: درون‌گرا، حسی، احساسی و قضاوتگر. (د ح ا ق). ویژگی‌های چنین تیپی او را در دسته سنت‌گرایان قرار می‌دهد. سنت‌گرایان، حسی‌های قضاوتگرند و این دو بعد در شخصیت آنها بیش از سایر نقش‌ها نمود دارد. قابل اعتمادترین و رشد یافته‌ترین بخش این تیپ «حس» است و نقش‌های بعدی به ترتیب شامل: احساس، تفکر و شهود است.

همان‌گونه که گفته شد از نظر خلق‌و‌خو، پری در دسته سنت‌گراها قرار می‌گیرد، د ح ا ق‌ها در این دسته از سنت‌گراها، آدم‌هایی آرام، مهربان و متفکرند. خود را یکسره وقف خانواده و دوستان می‌کنند و تعهدات خود را برعلاقی شخصی مقدم می‌دارند. در مورد تغییر، مراقب و محتاطند، مسئولیت‌های خود را خیلی جدی می‌گیرند و معمولاً از قرار گرفتن در کانون توجه پرهیز می‌کنند (تیگر و بارون تیگر، ۱۳۹۵: ۱۴۵).

۴-۵. خلاصه نمایش عروسک کوکی

مردی جوان به همراه همسرش تصمیم به خودکشی گرفته‌اند. مرد فیلسوف مآب است و زن چیزی از حرف‌های مرد نمی‌فهمد. اما برای خودکشی در ظاهر همسرش را همراهی می‌کند. راهکارهای آنها برای خودکشی فروکردن انگشت در پرز برق / دار زدن خودشان با طناب است / خوردن قرص / خفه شدن با گاز است که آن هم با تلفن همسایه و آمدن طلبکار دم در با شکست روبه‌رو می‌شود. نهایتاً با دیدن مورچه‌ای که دانه برنجی را با خود می‌کشد حواس هر دو از خودکشی پرت شده و به کلی آن را از یاد می‌برند. نمایش با مرگ همسایه که دقایقی قبل با آنها تلفنی صحبت

کرده بود و گریه و شیون همسرش پایان می‌یابد. همسایه مرده و زوج جوان به زندگی ادامه می‌دهند.

۴-۵-۱. تحلیل شخصیت مرد در نمایشنامه رادیویی عروسک کوکی

جدول ۱۷. بررسی درونگرایی شخصیت مرد

کد	واحد معنا
دور بودن از مردم	من به جای اینکه کار کنم نشستم تو خونه دارم فلسفه می‌خونم و ظرف می‌شورم، آشپزی می‌کنم.
عدم ارتباط با دیگران	نگاه من متفاوت از تو دل حرفهای بی‌ربط تون یه چیزایی رو می‌فهمم که شماها خودتون هم نمی‌تونید بشنوید.

جدول ۱۸. بررسی شهودی بودن شخصیت مرد

کد	واحد معنا
اشاره به معانی ضمنی	در طول تاریخ این مسئله مثل جذام صورت تفکر رو خورده خانوم!
طبقه‌بندی کردن	آدم‌ها دسته‌اند یا سرشون کلاه میره یا سر بقیه کلاه میذارن.
الگوی زبانی پیچیده	داشتن یا نداشتن، همه چیز داشتن یا هیچ چیز نداشتن یا حداقلش رو داشتن مسئله همین است.
علاقه‌مند به فلسفه	میگم اینجا یه مشکل فلسفی هست.
پرسشگر	یه شب از خودم پرسیدم چرا؟ بعدش هی چراهای تازه زاییدن هی دنبالشون می‌رفتم، رفتم و رفتم تا گم شدم ... همش چرا...
توجه به معانی ضمنی	من فکر می‌کردم یه روز می‌تونم به همه بگم من یه آدم معمولی مثل شما نیستم یعنی یه جوری می‌بینم که شماها نمی‌تونید ببینید نگاه من متفاوت.
استفاده از استعاره و تشبیه	تو سرت آینده مثل وز وز یه مگس عوضی پر از سرزنش و زخم زبونه.
بی‌احساس	من فکر می‌کردم دارم تو آکسفورد سخنرانی می‌کنم. همش یه رویای مسخره بود!
خیال‌پرداز	آگه می‌دونست اون دونه برنج رو با خودش نمی‌کشید می‌نشست گریه می‌کرد برای اینکه یه مورچه کوچیک تو این دنیای گل و گشاد هزارتا بدبختی پیدا می‌کرد.
اشاره به معانی ضمنی	اینا همش شعاره! زندگی کردن آدمو پست می‌کنه.

جدول ۱۹. بررسی متفکر بودن شخصیت مرد

کد	واحد معنا
شواهد له و علیه چیزی را سنجیدن	همه زندگی مون سوآلای بی‌جوابه حتی وقتی می‌خوایم خودمونو بکشیم اونم با روش خودمون باز یه سوال دیگه مطرح میشه.
علاقه‌مند به اصول و قواعد	این دیگه غیرقابل تحمله، پس تکلیف تضاد و جبر و اختیار چی میشه آخه؟
تحلیل‌گر	مسئله اینجاست که اگه ما اختیار نداشته باشیم که خودمونو بکشیم شر وجود نداره و اگه شر وجود نداشته باشه خب همه چیز خیره دیگه.
در پی استدلال منطقی	من باید خیلی احمق باشم که فقط به علت بی‌پولی خودمو بکشم
استدلال طلب	فقط دلایل اصلی رو بگو می‌خوام بهت ثابت کنم که ما داریم کار درست رو می‌کنیم.
بی‌احساس	ما از زندگی مون راضی نیستیم، ما بی‌فایده و پوچیم ما انگیزه نداریم چون هدفی نداریم بدون اینکه خودمون بخواییم به دنیا اومدیم بعدشم حداقل اونجوری که می‌خواستیم زندگی نکردیم.
علاقه‌مند به تجزیه و تحلیل	من به جای اینکه کار کنم نشستم تو خونه دارم فلسفه می‌خونم و طرف می‌شورم، آشپزی می‌کنم تو داری از صبح تا شب جون می‌کنی و چندر غاز پول در می‌آری که یک دهم‌اش هم نمی‌تونی اون جور که می‌خوای خرج کنی. آدم مگه پولو می‌خواد چیکار کنه؟ بخوره؟
استدلال طلب	بذار با هم بازش کنیم ... به هر حال اینجوری کسی، کسی رو نکشته هرکی فقط خودشو کشته.
منطقی	نه! من منظورم این نبود که باید خودشون خودشونو بکشن نه اینکه یکی بکشتشون هر کی در این مورد باید آگاهانه تصمیم بگیره.
بی‌احساس	روباپردازی فقط یه دلخوشی کاذبه
واقع‌بین	متأسفانه زندگی هر چی نداشته باشه ادامه داره
تحلیل‌گر	حداقلش اونا نمی‌دونن که نمی‌دونن ولی ما می‌دونیم که نمی‌دونیم دونستن درد داره.
استدلال طلب	مورچه‌ها برنج کیلویی سه هزارتومن نمی‌خرن، پول درنمبارن، چه می‌فهمن یاس یعنی چی؟ چه می‌فهمن تاریکی یعنی چی؟ چه می‌فهمن از کجا اومدن بعدش چه غلطی می‌خوان بکنن؟ بعدش کجا می‌خوان برن؟
فیلسوف مآب	ما نمی‌دونیم برای چی زنده‌ایم حقیقت اینه
فیلسوف مآب	مقصد ما کجاست؟ (منظور مقصد نهایی زندگی است)

جدول ۲۰. بررسی دریافت‌گری شخصیت مرد

کد	واحد معنا
به دیگران محول کردن	جوایشو نده بذار بره پی‌کارش!
صادق بودن	ما هیچی رو نخوردیم ما از تو پول قرض کردیم که ماشین بخریم که من بدبخت کار کنم پول دربیارم.
آسان گرفتن	بشینیم تا بمیریم
به بعد موکول کردن	حالا چه عجله ایه بذار به درد خودمون بمیریم دیگه.
عدم تحمل قوانین و ساختار	زن : تو خودخواهی چون نمی‌خوای مبارزه کنی تو می‌خوای همه چیز باب میل تو باشه

بنابراین، با توجه به شواهد به دست آمده از نمایش می‌توان چنین نتیجه گرفت که مرد در این نمایش یک شخصیت درون‌گرا، شهودی، متفکر و دریافت‌گر است. برجسته‌ترین ابعاد شخصیت در این نوع تیپ، شهود و تفکر است و متفکرهای شهودی در دسته مفهوم‌پردازها قرار می‌گیرند. نقش اول این تیپ تفکر است و نقش‌های بعدی به ترتیب: شهود، حس و احساس است. هر چند که در این نمایش، نقش شهود و تفکر در شخصیت مرد بارزتر از نقش‌های دیگر است و نشانه‌هایی از درون‌گرایی و دریافت‌گری هم در شخصیت قابل تشخیص است و شخصیت را در جایگاه دش‌م‌رها، قرار می‌دهد؛ اما در برخی موارد از صفات و ویژگی‌های این نوع تیپ به کلی به دور است برای مثال بزرگترین توانایی آنها این است که مفاهیم افکار و مسائل را در ذهن خود حل‌جا می‌کنند و به دنبال بهترین راه حل یا رویکرد هستند اما در این نمایش شخصیت بدترین راهکار یعنی خودکشی را انتخاب کرده که البته به نظر خودش بهترین راهکار برای از میان برداشتن شر و جبر در دنیاست و شاید مهم‌ترین ایراد در ضعف پرداخت شخصیت مرد همان تقسیم کردن مفهوم بین دو شخصیت کاملاً متفاوت ولی با بیان و ویژگی‌های مشترک باشد که اجازه نداده شخصیت مرد یک مفهوم‌پرداز واقعی و باورپذیر باشد. چون گاهی حرف‌هایی که متعلق به اندیشه و تفکرات مرد است از زبان زن شنیده می‌شود. زنی که خودش ادعا می‌کند از اندیشه‌های فلسفی مرد چیزی نمی‌فهمد. ولی در پایان نمایش، عمیق‌ترین مفاهیم را بیان می‌کند. گویی جای زن و مرد در همان مدت کوتاه نمایش عوض شده باشد.

۵-۵. خلاصه نمایش بچه

ثریا دانشجو و از مبارزین انقلابی است. دوستش آسیه همراه با همسرش که هر دو پزشک هستند به جرم کمک و مداوای مجرم فراری دستگیر و زندانی می‌شوند. آسیه یک ماه بعد از اعدام همسرش فرزندش را در زندان به دنیا می‌آورد. ثریا طی ملاقات با مادرش از او می‌خواهد مدتی بچه را در خانه خودشان نگهداری کند تا مادرش آزاد شود. اما پنجاه روز بعد آسیه نیز اعدام می‌شود.

۵-۵-۱. تحلیل شخصیت ثریا در نمایشنامه رادیویی بچه

جدول ۲۱. بررسی برون‌گرایی شخصیت ثریا

کد	واحد معنا
فعالیت‌های اجتماعی	تمام فعالیت‌ها و جلساتی که با دانشجویهای سال پایینی گذاشته بودی لو رفته ثریا، دستگاه فتوکپی رو پیدا کردن.

جدول ۲۲. بررسی شهودی بودن شخصیت ثریا

کد	واحد معنا
نگاه متفاوت	باباش که میفهمه بچه‌اش کیه
توجه به زوایای دیگر	برای مهدی خوبه که تو این حال و روز بچه شو ببینه. بچه امید زندگیه، بذار بچه شو ببینه.
واقع‌بین	از گریه‌های تو که دیگه دکتر برنمی‌گرده پس لااقل مواظب این بچه باش. یادگارشه.

جدول ۲۳. بررسی احساسی بودن شخصیت ثریا

کد	واحد معنا
توجه به احساسات دیگران	به مادر و بقیه چیزهای نگو بذار خوش باشن که یک سال دیگه میام بیرون.
کمک به دیگران	این بچه خیلی اتفاقی اینجا به دنیا اومد منم قسم خوردم بهش کمک کنم.
به دردمس انداختن خانواده برای کمک به دیگران	قبل از فرستادن بچه به خونه، با مامان همه حرفامو زدم و توضیح‌هامو بهش دادم خودش گفت تا آخرش پای بچه وایساده.
احساس مسئولیت در قبال دیگران	ثریا (با گریه): نمی‌تونم بگم، فعلاً نمی‌تونم هیچی بگم، قول دادم
ترجیح دیگران به خود	فربیا (به ثریا): از تو بی‌دردتر پیدا نکردم؟ بنده خدا با این چیزایی که تو پرونده ته دست کم ده سال باید اون تو بمونی.

جدول ۲۴. بررسی دریافت‌گری شخصیت ثریا

کد	واحد معنا
تفکرات آزادی‌خواهانه	تمام فعالیت‌ها و جلساتی که با دانشجویهای سال پایینی گذاشته بودی لو رفته ثریا!
شوریدن علیه اقتدار	دستگاه فتوکپی رو پیدا کردن.

با توجه به شواهدی که از متن نمایش به دست آمد می‌توان این‌گونه نتیجه گرفت که شخصیت ثریا، یک شخصیت برون‌گرا، شهودی، احساسی و دریافت‌گر است. قابل اعتمادترین و رشد یافته‌ترین بخش این تیپ شهود است و نقش‌های بعدی به ترتیب شامل: احساس، تفکر و حس

است. از نظر خلق و خو او در دسته آرمان‌گراها قرار می‌گیرد، ب‌ش‌ا‌ر‌ها در این دسته از آرمان‌گراها، زندگی خود را صرف کاوش در امکانات جدید و کمک به دیگران برای تغییر زندگی یا بهبود آن می‌کنند. آرمان‌گراها، یعنی افرادی که شهود و احساس را ترجیح می‌دهند و احساس برای آنها مهم‌تر از تفکر است. ترکیب شهود و احساس باعث می‌شود آنها در میان این چهار گروه، بیش از همه با دیگران همدلی و همدردی کنند (تیگر و بارون تیگر، ۱۳۹۵: ۱۵۸). برای آرمان‌گراها شرافت شخصی و صداقت داشتن نسبت به باورهای خود نه امری اختیاری بلکه جزء هدف‌های ارزشمند زندگی است. برای آرمان‌گراها بسیار مهم است که با دیگران پیوند داشته باشند و این پیوند را از طریق ایجاد و حفظ روابط دوستانه به دست می‌آورند. ب‌ش‌ا‌ر‌ها گرم، مهربان و با ملاحظه و دارای ارزش‌های شخصی محکمی هستند و تصمیمات خود به‌ویژه تصمیمات مهم را اغلب براساس آنها می‌گیرند. به دوستانشان متعهد و معمولاً راغب و مشتاقند که بی‌درنگ به آنها کمک کنند (تیگر و بارون تیگر، ۱۳۹۵: ۹۵).

جدول ۲۵. تحلیل شخصیت‌ها به تفکیک خلق و خو

سنت‌گراها				تجربه‌گراها				مفهوم‌پردازها				آرمان‌گراها				شخصیت	عنوان نمایش	
د	ب	د	ب	د	ب	د	ب	د	ب	د	ب	د	ب	د	ب			
ح	ح	ح	ح	ح	ح	ح	ح	ش	ش	ش	ش	ش	ش	ش	ش	ق	م	زال و رودابه
ق	ق	ق	ق	ق	ق	ق	ق	م	م	م	م	م	م	م	م	م	م	کیوان
م	م	م	م	م	م	م	م	ر	ر	ر	ر	ر	ر	ر	ر	ر	ر	پری
م	م	م	م	م	م	م	م	ر	ر	ر	ر	ر	ر	ر	ر	ر	ر	عروسک کوکوی
م	م	م	م	م	م	م	م	ر	ر	ر	ر	ر	ر	ر	ر	ر	ر	بچه

۶. بحث و نتیجه‌گیری

تحلیل شخصیت‌های مورد بررسی، گویای این مطلب است که اغلب شخصیت‌ها در طیف خلق و خوی آرمان‌گرا و مفهوم‌پرداز قرار می‌گیرند و حال سؤال این است که چند درصد از افرادی که در جامعه واقعی با آنها برخورد داریم یا می‌شناسیم در این دو دسته قرار می‌گیرند؟ هر چند به طور علمی تحقیقی در این باره صورت نگرفته و محقق، این پژوهش آماری را پیشنهاد می‌کند اما تشخیص تعداد کم این دو طیف در جامعه در مقایسه با تعداد زیاد آنها در دنیای نمایش چندان دشوار نیست ولی اغلب شخصیت‌های نمایشنامه‌ها یا به شکل افراطی مفهوم‌پردازند و به شکل غیرقابل قبولی آرمان‌گرا و تناقض بین این شخصیت‌های نمایشی و واقعیت‌های بیرونی است که باعث می‌شود مخاطب این شخصیت‌ها را پس بزند و نه همراه آنها شود در مفهوم‌پردازی‌های عمیق و نه با آرمان‌هایشان مانوس گردد این اتفاقی است که در مورد نمایش‌ها رخ می‌دهد و نویسندگان خواسته یا ناخواسته، مفاهیم و آرمان‌هایی را در نمایش‌هایشان می‌آورند که نه از دنیای واقع آمده‌اند و نه از سوی مردم پذیرفته شده‌اند و برای همین در همان دنیای نمایشی باقی می‌مانند و پا را از آن فراتر نمی‌نهند. گاهی عدم باورپذیری به دلیل عدم تقابل درست و کشمکش بین شخصیت‌ها رخ می‌دهد. بررسی‌هایی که در مورد نمایش‌ها انجام گرفت نشان دهنده عدم شناخت نمایشنامه‌نویسان از دو سر کشمکش است گاهی دو شخصیتی که در دو سر درگیری قرار دارند هر دو متعلق به یک نوع خلق و خو بوده و بنابراین، کشمکش بین آنها نه تنها نمایش را پیش نمی‌برد بلکه باعث درجا زدن و توقف بی‌هوده شخصیت‌ها برای اجرای کشمکش ساختگی می‌شود. بنابراین، قبل از طراحی کشمکش و ستیز، خصوصاً کشمکش بین شخصیت‌ها بهتر است شناخت درست از ویژگی‌های رفتاری و خلق و خوی دو طرف بحث داشته باشیم، خواسته‌ها و خاستگاه‌های رفتاری‌شان را به دقت مورد بررسی قرار دهیم و قبل از اینکه آنها را با یکدیگر درگیر کنیم اطمینان حاصل کنیم که آنها واقعاً در دو قطب متضاد و قابل کشمکش قرار گرفته‌اند که حاصل بحث‌شان رسیدن به پله‌ای بالاتر از آگاهی برای شخصیت‌ها و باورپذیری این کشمکش برای مخاطب خواهد بود. قابلیت‌های نظریه‌مایرز - بریگز و بهره‌گیری درست از آن، پیش از طراحی شخصیت‌ها و حتی در طراحی کشمکش و روند شکل‌گیری حوادث کاملاً مشهود است. اما برخی ویژگی‌هایی که می‌توان در شخصیت‌پردازی از آنها بهره‌جست به دلیل محدودیت‌های تصویری در رادیو و برتری تخیل در آن قابل استفاده نیست و بهتر است در تحلیل شخصیت‌ها و همچنین خلق آنها پیش از آنکه وارد نمایش شوند و حوادثی را رقم بزنند مد نظر داشته باشیم:

نخستین موردی که بیش از هر چیز قابل توجه است، توجه به این نکته است که شخصیت مخلوق ما، در کدام دسته خلق و خو قرار می‌گیرد و این دسته خلق و خو چند درصد از جامعه ما را تشکیل می‌دهد. دومین عامل، ویژگی مختص برون‌گراهاست و آن فکر کردن با صدای بلند است. در یک اثر تصویری می‌شود از این ویژگی‌ها استفاده کرد چون ما هم فرد در حال فکر کردن را می‌بینیم و هم حرف زدن در حین فکر کردنش را. مثلاً فردی در اتاق راه می‌رود و با خودش هم حرف می‌زند و واضح است که افکارش را بلند بلند مطرح می‌کند ولی در رادیو فکر کردن باید همراه صحبت کردن باشد و گرنه با شنیدن صدای قدم‌های یک فرد متفکر ما هرگز پی به افکارش نخواهیم برد و همه مخاطبان نیز برداشت ما از صدای قدم‌ها را نخواهند داشت. هرچند برون‌گراها در میهمانی و جمع هم تمایل زیاد به حرف زدن دارند و افکارشان را برای دیگران مطرح می‌کنند اما در رادیو با صدای بلند فکر کردن طبیعی است و جزء ویژگی‌های ذاتی رادیوست و نباید آن را با برون‌گرا بودن شخصیت اشتباه گرفت.

سومین مورد به ویژگی احساسی‌ها برمی‌گردد و تمایل آنها به تکرار نام افرادی که طرف گفت‌وگوی آنها هستند احساسی‌ها از این ویژگی برای ابراز دوستی و محبت بین طرفین استفاده می‌کنند. اما اگر در رادیو شخصیت‌ها به کرات یکدیگر را با نام خطاب می‌کنند برآمده از گرایش آنها به احساس نیست بلکه نمایشنامه نویس ناچار است برای شناساندن شخصیت‌ها به مخاطب و جلوگیری از سردرگم شدنش این ترفند را بکار بگیرد. عامل چهارم توجه به حرکات بدن و ظاهر شخصیت‌هاست که هر چند دیده نمی‌شود اما از سوی مخاطب حس می‌شود و لازم است که هنگام نوشتن آنها را مدنظر داشته باشد. گاهی آن‌چنان پرداخت‌های خوبی از سوی نویسندگان انجام می‌گیرد که مخاطب رادیو در سرتاسر نمایش پالتوی سیاه رنگ نقش اصلی را در ذهنش می‌بیند و درک می‌کند. این عامل در بازیگری و اجرا شاید مشهودتر بکار گرفته شود اما اگر نویسنده‌ای در رادیو می‌خواهد که شخصیت‌اش ظاهر یا پوشش خاصی داشته باشد بهتر است با توجه به ویژگی‌های چهار نوع خلق و خویی که شرح داده شد آن را طراحی کند و بیمی از محدودیت‌های تصویری رادیو نداشته باشد چراکه اگر به درستی طراحی و نوشته و با ظرافت اجرا شود نتیجه‌ای بهتر از نمونه تصویری‌اش خواهد داشت. برای زندگی، افراد باید به تمامی جوانبی که در یک زندگی نیاز هست احاطه و درگیر شوند. در وضعیت عمومی باید طراحی شخصیت‌ها به گونه‌ای باشد که ظرفیت لازم برای یک زندگی با تمام لوازم و ملحقات آن را داشته باشند، یعنی چند وجهی باشند. پس از این می‌رسیم به گرایش‌های ترجیحی افراد. یعنی هر سؤال‌ی و مسئله‌ای که

مطالعه شیوه‌های خلق شخصیت‌های باورپذیر... ❖ ۲۵

در زندگی و واقعیت بروز می‌کند شخصیت با ترتیبات و گرایش‌های فردی و مفهومی خود به ساماندهی آن پردازد که این روند شکل‌گیری شخصیت را در لابه لای حوادث مشخص می‌کند و آن را واقعی و باورپذیر می‌نماید.

در پایان، هدف از این تحقیق این نبوده و نیست که ما یا دیگری به عنوان محقق یا افراد شنونده یک اثر به عنوان مخاطب پی به این ببریم که یک شخصیت درون‌گراست یا برون‌گرا؟ پیرامونش را با حواسش می‌شناسد یا با ادراک و شهود؟ متفکرانه تصمیم می‌گیرد یا احساسی؟ و قضاوتگر است یا دریافت‌گر. مهم این است که نویسنده به‌عنوان خالق شخصیت همه اینها را در مورد شخصیت‌اش بداند و او را مبتنی بر اصول درست طراحی و شخصیتی باورپذیر به مخاطب ارائه کند.

منابع و مأخذ

- ارل، بی (۱۳۸۱). *روش‌های تحقیق در علوم اجتماعی*، ترجمه رضا فاضل، چاپ سوم، تهران: سمت.
- ایمان، محمدتقی و محمودرضا نوشادی (۱۳۹۰). «تحلیل محتوای کیفی»، *فصلنامه پژوهش*، شماره ۲: ۴۴-۱۴.
- تیگر، پل دی؛ بارون - تیگر، باربارا (۱۳۹۵). *هنر شناخت مردم*، ترجمه محمدگذرآبادی، تهران: هرمس.
- خیمه‌دوز، محسن (۱۳۹۱). «باورپذیری اساس سینمای قصه‌گو»، *فصلنامه آزما*، شماره ۸۸: ۲۵-۳۴.
- زرنگار، علی (۱۳۹۰). *چگونگی شکل‌گیری باورپذیری در سینما از فیلمنامه تافیلیم*: پروژه عملی: نگارش نمایشنامه سه تن، پایان نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه تربیت مدرس، تهران.
- عباس‌زاده، محمد (۱۳۹۱). «تأملی بر اعتبار و پایایی در تحقیقات کیفی»، *فصلنامه جامعه‌شناسی کاربردی*، شماره ۴۵: ۳۴-۱۹.
- مکی، ابراهیم (۱۳۷۱). *شناخت عوامل نمایش*، چاپ دوم، تهران: سروش.

K.Shenton, Andrew (2004). Strategies for Ensuring Trustworthiness in Qualitative Research Projects Education for Information , IOS press, No. 2: 63-75.